

Müslüman Türklerde Tasavvuf

Mehmet Demirci*

İslâm ve Türkler

Müslüman Arap orduları İran'ı istila edip Maverâünnehir'e dayanınca Türklerle karşılaştılar. Bu bölge, İslamiyet'ten önce dini birliğe sahip değildi. Türklerin büyük çoğunluğu Şaman dinine mensuptu. Buda, Mani, Zerdüşt, Musevilik ve Hıristiyan dinlerine girmiş küçük gruplar varsa da, bu dinler, mizaçlarını uymadığından, hiçbir zaman Türkler kalabalıklar halinde, sayılan dinleri benimsememişlerdir. İslamiyet'i ise kütleler halinde kabul etmişlerdir. Öyle ki, zamanla İslamiyet "millî bir din" haline gelmiş, bu din birliği sayesinde, Maverâünnehir'de bir kültür kaynaşması vuku bulmuş, çeşitli ilim dallarında değerli kimseler yetişmiştir.¹

Türklerin İslam dinine kütleler halinde girmeleri onuncu yüzyılda vuku buldu. Bununla beraber, çok geniş bölgelere yayılmış büyük bir milletin Müslüman olması elbette bir takım mücadele ve savaşlara sebebiyet vermiştir. Bu arada Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın ihtidasi önemli bir nirengi noktasıdır. Göçebelerin İslamlaşması en büyük tarihi hadiselerden biridir. Türklerin din değiştirmeleri zora dayanarak gerçekleşmiştir. Yeni dini daha çok kendi irade ve

arzularıyla benimsemişlerdir. İslamlaşmanın sebepleri şöyle sıralanabilir:

Her şeyden evvel din olarak İslamiyet'in bir üstünlük ve cazibesi vardır. Eski dinleri olan Şamanilik'teki tek tanrı inancı, Türklerin İslamiyet'in tevhid akidesini kolayca benimsemesinde amil olmuştur. Türkler Müslüman Arap ordularında asker olmuş, birlikte çarpışmışlar, bu sırada yeni dîni yakından tanıma imkânı bulmuşlardır. İslamiyet'in cihad ülküsü, Türklerin savaşçı ruhuna uygun düşmüştür. Ticari faaliyetler ve din adamlarının çalışmaları da yeni dinin yayılmasında rol oynamıştır.

Türklerin İslamiyet'i benimsemesinde "Tasavvuf inancı"nın da payı mühimdir. Onların eski inançlarındaki "kam" tipi keramet sahibi, gapten haber veren, her derde deva olan esrârengiz bir kişiliktir. Bununla, tasavvufun "veli" tipi ve şeyhleri arasında büyük benzerlik görüldüğünden sessiz bir kaynaşma olmuştur. Müslüman Türklerin "Ata" ve "Baba"ları, hem şamanlara hem de evliyaya benziyordu. Bu kaynaşmanın bir sonucu da eski Türklerdeki "Alp" tipinin, yeni dinle birlikte "Alp-eren" halini almasıdır.

Türklerin İslâmiyet'i kabulü, Türk tarihinde olduğu gibi, İslam ve dünyâ tarihinde de önemli sonuçlar doğurmuş, böylece büyük bir inkılâp başlamıştır. Türkler için İslamiyet'e girmek, basit bir din değiştirme hâdisesi değildi. Zira Müslümanlık bu milletin mizacına uygun şekilde bir dünya görüşü ve bir büyük medeniyeti de beraberinde getirdi, milliyetini korumasında birinci âmil oldu.

* * *

Selçuklular tarih sahnesine çıktıkları sırada İslam dünyası "Sünnî" ve "Şii" olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İtikadi açıdan Mâtüridi ve Eş'ari; fıkhi açıdan Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Maliki okullarından oluşan Sünnîliğin res-

(*) Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

(**) Türkler Projesi C. 5, 2002, Yeni Türkiye Yayınları.

(1) Bkz. O. Turan, *Türk Cibân Hakimiyeti Meftâresi Tarihi*, I, 143, İstanbul, 1969.

mî mümessili Bağdad Abbasi Halifeliği idi. Ancak halife Kaimbiemrillah Şii Büveyh oğullarına karşı Tuğrul Bey'in yardımını istiyordu. Mısır'da Fatımilerin temsil ettiği Şii mezhebi hâkimdi. Bir geniş yelpaze hüviyetindeki bu akımın içinde müfrit Şiilik (Gulat-ı şia), Batnilik, İbahilik, İsmaililik, Nusayrilik, Dürzilik gibi mezhepler yuvalanmıştı.

Bunlar Sünni İslam dünyası için büyük tehlike demektir. Gulat-ı şia her fırsatta ve mekânda, bölgedeki eski kültür ve inanışlarla karıştırdıkları görüşlerini "İslam" adı altında yaymaya çalışıyordu.

Türkler arasında, özellikle küteler halinde İslamlaşmanın vuku bulduğu Samaniler zamanında, tasavvuf görüşüyle kısmen yumuşatılmış, geleneksel "Sünni İslam" anlayışının hakim olduğu görülür. Hilafet ordusunda olduğu gibi, Maverâünnehir'de de Türkler Sünniliği savundu. Nitekim İsmâîli mezhebine temayül eden bir Sâmani emiri tahttan indirildi (942). Türkler daha baştan itibaren Sünni inancı benimsediklerinden, Selçuklularla birlikte, Gulat-ı Şia inancına bağlı zümrelerle siyasi açıdan devamlı olarak mücadele içinde olmuşlardır.² Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, dini bakımdan Şii hakimiyetine bir tepkidir. Tarih boyunca Sünni inanın kılıcı kalkanı olan Selçuklular, akı karaya karıştıran Şia ile siyasi planda mücadeleden asla usanmadılar. Hasan Sabbah'ın temsil ettiği Batınilerle de büyük mücadele verdiler. Sultan Sancar Horasan Batınilerini imha etti ve 1127'de on bin kişi öldürüldü.³

İslâmiyet'in özü değişmemekle birlikte, milletler tarafından benimsenmiş üslupları farklı olabilir. Türklerin bu dini benimseyiş üslubunda şunu görüyoruz: Müslümanlığı kabul eden bu insanlar, İslâm öncesi maddi ve mânevi bir takım kültür unsurlarını, adeta onları da ihtida ettirmişçesine, aynı samimiyetle İslami-dini tecrübe ifadelerine katmışlardır. Ayrıca Türkler, İslamlaşmaya başladıkları tarihten itibaren, siyasi tutumları ve adaletsiz davranışları sebebiyle Emevi idaresine

karşı olmuşlardır. Bu durum onların Hz. Ali soyuna daha bir sevgiyle yaklaşmalarına yol açmıştır.

Türkler Sünni inancı benimsemekle birlikte, esas itibarıyla Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan sufilik cereyanının kuvvetle etkisi altında kalmışlardır. İntisap silsilesi çoğunlukla Hz. Ali'ye dayanan tasavvufi meslek ve meşrepler Türkler arasında yaygın olmuştur. Onun için Sünniliği benimseyen Selçuklu sultanları, dervişler Ahiler ve dedelerin temsil ettiği zihniyeti daimâ canlı tutmuşlardır. Türk Müslümanlığı, genellikle tasavvuf renk ve üslubunu taşımıştır.

Tasavvuf Hakkında

İnsan denen varlık madde ile mana, bedenle ruh karışımından ibaret bir bütündür. İnsanın mutluluğu bu iki yön arasındaki denge kurmaya bağlıdır. İşte insandaki ruh, kalb, gönül veya kısaca mânâ dediğimiz cevherin diri tutulması için yapılan çalışmanın ve gösterilen gayret yolunun adına "Tasavvuf" diyoruz. İnsanın maddesi ve mânâsı olduğu gibi, dinin de zahiri ve batını vardır. Dinin tam olarak anlaşılması ve yaşanması, onu zahiri ve batını ile birlikte ele almakla mümkün olur. Bunu en iyi şekilde anlayan ve yaşayan şüphesiz, en başta Hz. Peygamber olmuştur. Bu sebeple tasavvuf isim ve kelime olarak değilse bile, anlayış ve yaşayış olarak Peygamber'le başlar.

Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insanda bulunduğu için tasavvufun konusu insandır. Gayesi ise, onun kalbî-ruhî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır. Tasavvuf, İslâm kaynaklarından hareketle, dîni prensiplerin konu ile ilgili yönlerini inceleyen, derinleştiren, yaşayış hâline getiren, başkalarına da aktarma yollarını gösteren bir faaliyetdir. Bir başka ifade ile

(2) Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, 99-100, İstanbul, 1990.

(3) Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 229, İstanbul, 1971.

tasavvuf, Kur'an ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden, maddenin ve dünyânın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibâret bir ahlâk ve tefekkür sistemidir.

Tasavvuf ilâhî ahlâkla ahlâklanmak demektir. Tasavvuf bencillikten kurtulup diğergâm olmaktır, kendinden çok başkalarını düşünmektir. Herkese dost olmak, kimseye yük olmamak, gül bahçesinin gülü olmak, fakat diken olmamaktır.⁴

İslâm düşünce târihinde kelâmcı ve felsefeciler, dîni âdetâ bir rasyonalizm olarak ele almış ve savunmuşlardır. Fakihler ise onu bir kaideler bütünü şeklinde sunmak istemişlerdir. Bu iki zümrenin özelliği "aklı" ön plânda tutmak ve onun rehberliğinde ilerlemektir. Bu ortamda mutasavvıflar ise, îmâna aklın ötesinde bir dayanak buldular. Onlar akli bir kenara itmemele beraber, kendi sâhaları için kalb bilgisine daha çok önem vermişlerdir. Çoğu da dîni, aşk ve insan sevgisi noktasından ele almışlardır. Netîce itibâriyle tasavvufun İslâm fikir hayatında hoşgörü ve yumuşaklığın sembolü olduğu, ibâdetleri kuru bir otomatizmden kurtararak, onlara ruh verip canlandırdığı görülür.

Türk boylarının İslâmiyet'i kabûlünde de tasavvuf mensuplarının ve gezginci dervişlerin hizmeti büyüktür. Bunlar yeni dîni sert kalıplar içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile öğretmişlerdir. Anadolu'da aynı durum devam etmiştir. Türkler, Orta Asya'dan getirdikleri ve İslâm cilâsı altında pekiştirerek devâm ettirdikleri hoşgörü, sevgi ve saygıya dayalı inançları, misâfirperverlikleri ve en önemlisi taassuptan uzak dervişâne yaşayışları ile dikkati çekmişlerdir.

Tasavvuf hareketi, ortaya çıkışından itibaren İslâm âleminin her tarafında dal budak salmış, mensuplarının çokluğu dikkati çekmiştir. Her câmiin ve medresenin yanında bir de tekke veyâ dergâh yer almıştır.

Tasavvuf ve tarikatler, İslam dünyasında bilhassa buhranlı dönemlerde mühim hizmetler gördüler. Bunalan insanlar, kendilerini Kur'an ve hadisin özünü yaşamaya vakfettiler. Dünyânın geçici zevkleri karşısında aslanan işin, insanın kendi ruhunu ve davranışlarını düzeltmek olduğunu kabul edip bu yolda çeşitli faaliyetlerde bulundular ve işte tasavvuf böyle doğdu. Özellikle kargaşa ve güvensizlik dönemlerinde alabildiğine yaygınlaştı. Çünkü mutasavvıflar ve tarikat müessesesi, muzdarip ve çaresiz insanlara, en çok muhtaç oldukları şeyi, ruhi-manevi güven ve huzuru sağlıyorlardı. Maamafih tasavvuf perdesi altında Bâtınlık inanışlarına sahip olanlar ve bunları yaymaya uğraşanlar da vardı.

Büyük tarikatlerin kurucuları olan Abdülkadir Geylânî, Ahmed er-Rifai, Necmeddin Kübra, Ahmet Yesevi, Mevlana Celaladdin Rumi, Selçuklular döneminde yaşadılar. O devirde İslam dünyasında tasavvuf cereyanı oldukça hareketliydi. Daha onuncu asırda Buhara ve Fergana'da şeyhlere rastlanmakta idi, onların menkıbe ve kerametleri her yerde yaygındı.

Türkler ve Tasavvuf

Mes'elenin millî târihimiz yönünden ayrı bir önemi vardır: Orta Asya Türklerinin, Müslümanlığı en ücrâ bölgelere kadar ve severek benimsemesinde mutasavvıfların rolü büyüktür. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, kısacası üzerinde yaşadığımız toprakların vatanımız olması hâdisesinde çeşitli tasavvuf zümrelerinin, Alp-erenlerin, derviş gazîlerin hizmetleri târihin şehâdetiyle sâbittir. Türk milletinin îmân, aksiyon, san'at ve fikir hayatında tasavvufî duyuş, düşünüş ve yaşayışın tesîri dâimâ büyük olmuştur.

Türk kavimleri İslâm dîninin kendilerinin Allah, ahlâk, fazîlet ve nur anlayışlarına yakın büyük bir îman olduğunu kavradılar. Bu sebeple Müslümanlığı kabûl eden Türk

(4) Bu konuda bkz. Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul, 2001, Damla yayınevi.

boyları, benimsedikleri bu dîni, Müslüman olmayanlar arasında yaymaya başladılar. Karahanlılar 920 senelerinde hükümdarları Satuk Buğra Han'ın İslâmiyet'i kabûlüyle topluca Müslüman olarak, İslâmî Türk kültür, sanat ve edebiyatının ilk eserlerini verdiler.

Dokuzuncu asırdan itibaren Türkistan İslâm dünyasının sınır bölgesi durumunda olmuştur. Sûfi tarikatleri bu bölgenin târihinde, "kâfirler" in saldırılarına karşı İslâm'ı korumak ve onlar arasında bir misyonerlik vazifesi yapmak sûretiyle büyük rol oynamışlardır. Gerçekten sûfîlerin faaliyetleri şâyesinde İslâmiyet, yerleşik hayat süren ve göçebe olan Tâcıklar ile Türk boyları arasında derin şekilde kök salmıştır.

Hemen sonraki devirlerde devlet büyükleri, mutasavvıflara ve şeyhlere çok ilgi gösterdi. Böylece onların halk arasındaki itibârı daha da arttı. İçki içmeyecek kadar dînî hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâmiyet'i aşk ve harâretle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük saygı ve ilgi gösterdiler. Bu Türk hükümdarları, İslâm inançlarına çok bağlıydılar. Hanefî mezhebine sıkıca sarılmışlardı. Türk milletinin ictimâî vicdânından doğan bu eğilimin iki sonucu oldu: Birincisi yeni Müslümanlar arasında dînî bölünmeler, râfizilik ve itizal görülmedi. İkincisi, Türk boyları arasında gelişen tasavvufî fikirlerde şer'î esaslara derin ve samîmî bir şekilde uygunluk oldu.

Hoca Ahmet Yesevî'nin Türk din ve tasavvuf tarihinde önemli bir yeri vardır. Şu da bir gerçek ki, ona gelinceye kadar Orta Asya Türklük âlemi, bir süreden beri tasavvuf fikirlerine alışmıştı. Mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri şehirlerde ve göçebe Türk boyları arasında az çok yayılmıştı. Yeni dervişler ilâhîler ve dînî şiirler okuyup, Allah rızâsı için halka iyilikte bulunarak, onlara cennet ve mutluluk yollarını gösteriyorlardı. Orta Asya halkları bu tür dervişleri, eskiden beri bir kutsallık verdikleri ozanlara benzeterrek harâretle kabûl ettiler ve onların dediklerine inandılar. Böylece eski ozanların yerini

Ata veyâ Baba denen bir takım dervişler aldı. Hz. Peygamber'in ashâbından biri olarak gösterilen Arslan Baba ile Korkut Ata ve Çoban Ata bunlardan kalan bir kaç hâtıra isimdir.

Ahmet Yesevî ortaya çıktığı zaman, göçebe Türk boyları arasında, Sir Derya kenarlarında ve bozkırlarda, halka anladıkları bir dille, yâni basit halk Türkçesi ile hitap ederek İslâm inanç ve geleneklerini yaymağa çalışan bâzı dervişlerin bulunduğu bir gerçektir. Ahmet Yesevî'nin, kendinden önce gelen dervişlerden daha üstün bir şahsiyet olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ancak, eğer kendisinden evvel gelen nesiller zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı bu kadar büyük olmazdı.⁵

Ahmet Yesevi

Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasında bilhassa Ahmed Yesevi (ö. 1166) ve onun dervişlerinin büyük rolü oldu. Ahmed Yesevi daha ziyade göçebe ve köylü bozkır Türkleri arasında faaliyette bulunduğundan, Yesevilik bu insanların kültür seviyelerine göre şekil kazanmıştır. Bu Türkler samimî müslüman olmakla beraber, din anlayışları kılı kırk yaran fıkıh çerçevesinde değil, sathî ve hareketli yaşayışa uygun tarzda ve tasavvufî mahiyette idi. Bununla birlikte Ahmed Yesevi, Hanefî mezhebinde bir fakih ve sufi olarak, telkinleri ve görüşleriyle Türkler arasında Rafizilik ve itizalin umumileşmesine mani olmak ve bu nevi ayrılık unsurlarını yok etmek için dikkatli davranıyordu. Ayrıca Türk hükümdarlarının İslâmî akideye çok bağlı oldukları, Hanefîliği tam olarak benimsedikleri bilinmektedir. Onların bu tavrı da Rafizilik ve itizalin yaygınlaşmasına mani olduğu gibi, Türkler arasında yayılan tasavvufun şeriat çizgisinde gelişmesini sağlamıştır.⁶

(5) Bu konuda bkz. Mehmet Demirci, *Türkistan Notları*, Kubbealtı neşriyatı, İstanbul, 1996.

(6) Bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 18-19, Ankara 1984.

Ahmet Yesevî ilk eğitimini, kendisi yedi yaşlarında iken ölen babası İbrâhim Şeyh'ten aldı. Babasının ölümünden sonra, bu işi Arslan Baba üstlendi ve onun mânevî babası oldu. Tasavvuf eğitimine dâir ilk bilgileri ondan öğrendi. Arslan babanın ölümünden sonra, onun önceden verdiği işârete uyarak Buhâra'ya gitti. O sıralarda Buhâra Türkistan'ın en önemli ilim ve din merkezi idi. Çok sayıda medresede, çevreden gelen gençlere çeşitli ilimler öğretiliyordu. Karahanlılar ve Selçuklular devirlerinde Buhâra bu konuda çok ilerledi.

Ahmet Yesevî Buhâra'da, devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yûsuf Hemedânî'ye intisab etti, onun öğrencisi ve müridi oldu. Bu sırada 27 yaşında olduğu söylenebilir. Yûsuf Hemedânî Allah yolunda hizmet için Merv, Buhara, Semerkant, Herat gibi merkezleri dolaşarak halkı aydınlatmaya ve olgunluk yollarını göstermeye çalışırdı. Halka İslâm'ın esaslarını ve dinin inceliklerini öğretir, müritlerine zühd, takvâ, nefse hâkimiyet ve güzel ahlâk yollarını tavsiye ederdi. Hz. Muhammed'in yolundan zerrece ayrılmamaya dikkat etmesiyle ünlüydü. Sultan Sencer kendisine çok saygı beslerdi. Bugün Sultan Sencer ve Yûsuf Hemedânî'nin kabirleri Türkmenistan sınırları içindeki Merv şehrinde.

Ahmet Yesevî, tarîkattaki eğitim usullerini, dîni ve tasavvufî ilimleri hocası Yûsuf Hemedânî'den öğrenmiş ve din konusunda onun titizlik ve hassâsiyetini benimsemiştir. Hocası ile birlikte Türkistan'ın çeşitli yerlerini dolaştığı söylenebilir. Ahmet Yesevî, şeyhi Yûsuf Hemedânî'nin ölümünden sonra, dergâhın sorumluluğunu üstlenen üçüncü halef olarak bir süre Buhâra'da hizmete devam etti. Daha sonra Yesî'ye döndü ve vefat târihi olan 1166 yılına kadar bu şehri merkez edindi. Yesî'ye yerleştikten sonra, Türkistan'ın her yerinden çevresinde müritler toplandı. Bu kişiler eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkistan'dan Balkanlar'a kadar, bütün Türk yurtlarında İslâmiyet'i ve insanlığı telkin ettiler. Seyhun (Sir Deryâ) nehri boylarında,

Taşkent çevresinde ve Türkistan'ın bugün Kazakistan ve Tataristan sınırları içinde kalan daha kuzeydeki bozkırlarında ünü yayıldı. Etrâfında İslâmiyet'le yeni tanışmış, ancak çok güçlü olarak bağlanmış saf ve samîmî inançlı Türk halkları toplandı. Bu sebeple Ahmet Yesevî, Arapçayı ve Farsçayı iyi bildiği halde, çevresindekilere, kolayca anlayabilecekleri ana dilleri ile hitap etmeyi tercih etti. Böylece daha etkili ve daha başarılı oldu.

Ahmet Yesevî yeni bir din getirmiş değildir. Temel kaynakları olan Kur'an ve hadisten öğrendiği İslâm'ı anlatmıştır. Tabî ki bu dîni, tasavvuf anlayışı içinde tanıtmıştır. Bu da yeni bir şey değildir. Ama Ahmet Yesevî'nin üslûbu ve tarzı kendine özgü olmuştur denebilir. Mesela İslâm tarikatlerinin bir çoğunda çeşitli ölçülerde mûsikîden istifâde edilmiştir. Yesevî tarikatı da Allâh'a varma yolunda heyecan duyanların bu heyecânını, sazlarla birlikte söylenen şüirlerle, mûsikî ile, hattâ dîni rakslarla ifâde yolunu açtı. Bu durum, öteden beri duygu ve düşüncelerini aynı güzel san'atlarla ifâdeye alışmış bir milletin rûhunda İslâm îmânına büyük yakınlık hasıl etti. Aynı tarikat, genellikle dîni yeni kabul edenlerde görülen taassuba yönelişleri de geniş ölçüde önledi ve yumuşattı. Böylelikle Yesevîlik, esasta Sünnî bir tarikat olsa bile, eski şaman dîni âdet, inanış ve kalıntılarını kısmen içinde barındırdı. Ayrıca kadınla erkeğin gündelik hayatta bir arada bulunabilme geleneğini devam ettirdi.

Yesevî'ye göre hayat uzun bir ibâdet yoludur ki Hak âşıkları için bu yol ne kadar uzun olsa yine de kısa sayılır. Bu hayat, âştığın Allah'a olan kulluğunu tam yapabilmesi ve ibâdetini tamamlaması için kâfî değildir. Bu sebeple ömrün her ânını, gönlün, Allah sevgisiyle dolu ve uyanık bir ibadet ânı bilmek, öyle yaşamak, öyle çalışmak gerekir. Biricik hakikat olan Allâh'a varabilmek ancak aşk yolu ile mümkündür.

Aşk yolu ise çok zorlu bir yoldur. Âşık olmak için önce nefsi öldürmek, kendi benli-

ğinden uzaklaşıp sevgi bağına girmek gerekir. Aşk ateşiyle yanan aşıkların rengi uçar, kendi hayran, gönlü vîran ve göz yaşları tûfan olur. Ancak gerçek mutluluk, bütün bu çekilen ve alt edilen zorlukların sonundadır.

Bütün bu sözler ve benzerleri, İslâm tasavvufunun bilinen ve söylene gelen telkinleridir. Aynı esasları benimseyen Ahmet Yesevî de, Allah korkusu yanında Allah sevgisini duyurmak ve nefsi, yani insandaki zaafı düzeltmek yolunda, Allah aşkı esâsına dayanan bir irâde terbiyesiyle, insanı daha çok insan yapmak ve kâmil insan olmaya yöneltmek gibi hedefler güder.

Yesevilik Bağı

Başta da belirtildiği gibi, Türklerin İslâmiyet'i kabulü daha ziyade tasavvufi bir üslûp içinde olmuştur. Hoca Ahmet Yesevî, bir din tebliğcisi olduğu kadar bir mürşiddir, bir tasavvuf önderidir. O ve öğrencileri, kendi devirlerinde insanların gönüllerine şifa sundukları gibi, Yesevilik daha sonraki asırlarda da tesirini devam ettirmiştir. Bugün Kazakistan sınırları içindeki Türkistan (Yesi) şehrinde yer alan Yesevî Türbesi, komünizm devrinde bile, bütün Orta Asya Türk boyları için bir inanış ve ve mâneviyat kaynağı olmuştur. Hâlen de bu fonksiyonunu en canlı biçimde devam ettirmekte, Asya'nın ve Türk-İslâm dünyasının her yanından ziyaretçi çekmektedir.

Ahmet Yesevî, çok sevilen tarîkatiyle Orta Asya Türk boyları arasında İslâm inancının yerleşip gelişmesini sağlayan bir din ve tasavvuf önderidir. Müslüman Arap ordularının, hattâ Müslümanlığı kabul eden ilk Türklerin savaş yoluyla yapmaya çalıştıkları işi, Yesevî, tasavvuf yoluyla daha kolay yapmıştır. Bunun sebebi, Yesevilik'in, İslâm imânını Türklerin inanış üslûbuyla ve Türk boylarının inançlarının yaşayan hâtıralarıyla birleştirmiş olmasıdır.

Ahmet Yesevî, Türkistan'ın geniş bozkırlarında hayat süren göçebe halk kütleleri-

ne İslâm'ı ve tasavvufu tanıtmaya yollarını iyi kavramış bir mürşittir. O, XII. yüzyıl Türk boylarının çok iyi anlayacakları sâde bir dille hitap etmiştir. Halkın çabuk öğrenip hemen tekrarlayabileceği bir vezin ve şekil kullanarak, Orta Asya'da tasavvufi bir halk edebiyâtı kurmuştur. Onun gerek Türkistan'daki tekke hayâtı, gerek halk arasında hızla gelişen tasavvuf edebiyâtı üzerindeki tesiri bu yüzden geniş ve devamlı olmuştur.

Ahmet Yesevî, Türk topluluklarının mânevî hayâtındaki büyük yerini, sadece bâzı tasavvuf şüirleri yazmakla kazanmamıştır. Ahmet Yesevî'nin önemi, İslâmiyet'in Türk boyları içinde tanındığı asırlarda, bu boylar arasında geniş ölçüde yayılma imkânı bulan ilk tarîkatı kurarak, bütün dünyadaki Türk topluluklarının gönül tahtında asırlarca hüküm sürmesinden kaynaklanır. Bu, küçümenecek bir olay değildir. Bugün ayrı cumhûriyetler şeklindeki Kazaklar, Özbekler, Türkmenler ve Tatarlar arasındaki en önemli mânevî bağ ve köprü Ahmet Yesevî'dir. Onun türbesinin önünde bir kaç saat geçiren bir insan bütün bu bölgelerden akın akın gelen ziyaretçileri görünce bu durumu daha iyi anlar. Hoca Ahmet Yesevî'nin büyük mânevî tasarrufu ile yayılan ve asırlarca yaşayan Yeseviyye tarîkatı, Türk dünyasının sâdece gönül dünyasını aydınlatıp, rûhunu mânevî zevklerle süslemekle kalmamıştır. O, aynı zamanda Türk boylarının kimliklerini korumasına ve devam ettirmesine yaramıştır. Geçmişte sağlam bir dîni ve ahlâkî hayat sürmelerini sağlamış, yakın zamanlarda da onlara mânevî güç kaynağı olmuş, böylece milliyetlerini ve kültürlerini unutturma çabalarını boşa çıkarmıştır.

Türklerin İslam Anlayışı

İslâm dîninin aslı, esasları ve kuralları her yerde aynı ve değişmez bir özellik taşır. Bununla birlikte her topluluğun bu dîni benimseyiş üslûbu farklı olmuştur. Bu durum dînin özüne bir zarar vermez. Bilindiği gibi

İslâm dîninde îtikadî ve amelî bir takım mezhepler vardır. Türk boylarının büyük çoğunluğu bu mezheplerden, îtikatta Mâtürîdî, amelde de Hanefî mezhebini benimsemişlerdir.

Üslûp farklılıkları; günlük yaşayışta, giyim kuşamda ve mîmârîde daha belirgin olarak görülür. Meselâ câmi mîmârîsinde Arap, Türk ve Mağrip üslûpları farklıdır.

Türk boylarının dînî inanisinde tasavvuf üslûp ve çeşnisi hâkimdir. Eski atalar kültü, sanki evliyâ ve türbelerin kutsallığı şeklinde devam etmiştir. Meselâ Suûdî Arabistan'ın resmî din anlayışı olan Vehhâbîlikte bu tür inanışlar, neredeyse dinden çıkma ile eşdeğerde tutulmaktadır. Oysa bağımsızlıklarına yeni kavuşan Türk cumhûriyetlerinde 70 yıllık Sovyet baskısı döneminde, ziyâret yerleri ve türbeler, her türlü yasaklamaya rağmen, dînî inanın devâmını sağlayan en önemli unsurlar olmuştur. Bunun en canlı örneklerinden biri Hoca Ahmet Yesevî Türbesi'dir.

Anadolu'ya göçen Türkler arasında büyük kültür merkezlerinden gelen tam ve kitabi olarak Müslümanlaşmış olanlar yanında, eski dini hâtıralarını İslami cila altında devam ettiren çok sathi ve ibtidai şekilde Müslümanlaşmış olanlar da mevcuttu.

Bu sonuncular, kılı kırk yaran fıkhi izahların ve kitabi bilgilerin ortaya koyduğu dini anlayışa kısmen ilgisiz kalıyor ve eski Türk kamları ve atalarının Müslümanlaşmış şekli olarak gördükleri Türkmen babalarının telkin ettiği inançlarla yetiniyorlardı. Amelde Sünnî-Hanefî akideye bağlı olmakla beraber, bunların din ve tasavvuf anlayışında, eski Türk yaşayışının kısmen de Melamîlik ve Ehl-i Beyt sevgisiyle şekillenmiş tezahürleri görülür.

Bir neşve olarak "melamet" gösterişten, kibirden, övünmeden ve dünyevi ihtiraslardan uzak kalmak, kendini bütünüyle Allah'a teslim etmek gibi esaslara dayanır.

Onların bu davranışları ve bazılarının ibadet ve merasimlere pek düşkün olmamak gibi tavırları; göçebe hayatına, basit ve sade yaşayışa uygun düştüğü içindir ki büyük ilgi görmüştür. Böylece Şamanlık'tan gelen unsurlarla da zenginleşerek yepyeni bir din ve tasavvuf anlayışı doğmuştur. Dağ köylerinin ve göçebe topluluklarının dînî hayatı ile Alevî-Bektâşi zümrelerin çoğunun din anlayışının bu çizgide olduğu söylenebilir. O devir Türkmenlerindeki Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, onların Şii olduklarını göstermez.

Ahmed Yesevi Şii değildi. Orta Asya'da çok az Şii vardı, İran'da biraz daha fazla idi. Azerbaycan'da bugünkünün aksine çok az ve azınlıkta olan Şiiler bulunuyordu. Şii tesirler Anadolu'da sonradan, bilhassa Safevî dailerinin nüfûzu üzerine varlığını hissettirdi.

Aktif Dervişler

Anadolu'ya çeşitli vesilelerle göç eden topluluklar arasında muhtelif gruplara mensup sayısız derviş vardı. Misyoner ruhlu bu Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütûhata çıkmış ve karşı tarafı mânen fethetmişlerdir. Türkler arasında yayılan tasavvuf anlayışı onları, bir inzivâ hayatı yaşayan bir kısım sufiler gibi tekke ve zaviyelere kapatmamıştır. Aksine onlar Allah yolunda savaşan kimseler olarak düşmana karşı çıkan, uclarda fetihler yapan, el emeği alın teriyle geçinen topluluklardı. Kurdukları zaviyeler, yerleşim ve teşkilatlanma için birer merkez olmuştu.⁷ Bu merkezler tasavvufun ameli cephesini uygulamaya koyan bir nevi laboratuvar faaliyetine sahne olmuşlar, böylece insan ruhunu bir manevi kıymetler sistemine göre üslup ve nizam sokarak eğitim öğretim hizmeti vermişlerdir.

Anadolu'ya Orta Asya'nın gelişmiş kültür merkezlerinden gelen bir kısım şeyhler ve dervişler şehirlerde yerleşmeyi tercih ettiler. Bunlarda Vahdet-i Vücut inancı, müsa-

(7) Ömer Lütfi Barkan "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar dergisi II*, İstanbul, 1974.

maha ve estetik değerler ön planda olup, görüşlerini üst seviyede idareciler ve aydın kesime yaydılar. Bahaeddin Veled (1228), Burhaneddin Muhakkık (1240), Evhadüddin Kirmani (1238), Necmeddin Daye (1256), Muhyiddin Arabi (1240), Sadreddin Konevi (1274) gibi şahsiyetler tarafından temsil edilen bu okullar hayli etkili olmuştur. Nihayet bütün bunları birleştirerek ahlak, estetik, hoşgörü, ilahi aşk ve cezbeden örülü görüşleriyle yeni bir ufuk açan ve musiki, sema ve şiir gibi üç estetik unsura dayanan Mevlana Celaleddin Rumi (1273), Anadolu'da önemli kültür merkezlerindeki halkın dini hayatının ve Sünni tasavvufun teşekkülünde büyük tesir icrâ etmiştir.⁸

Mevlana'nın Farsça yazmasına mukabil, Yunus Emre (1320), hemen hemen aynı düşünceleri Türkçe olarak geniş kütellere ulaştırmıştır. O da, şair rahatlığına rağmen daima sağlam ve muhafazakâr ölçüye sadık kalmış, şer'i sınırı korumuştur. Şeriatî küçümsememiş, aşkı hâl edinmek yolunda ibadet, riyazet ve feragati bir vazife kabul etmiştir. Anadolu'nun hemen her bölgesinde yayılmış Ahi zaviyeleri, mesleki ve ticari ahlakı olduğu kadar, iman hayatını da düzenleyen önemli kuruluşlar idi. Bu devirde Anadolu'nun dini-tasavvufî düşünce bakımından verimli bir senteze sahne olduğu görülüyor. Orta Asya, Orta Doğu İslam ülkeleri ve Endülüs'ten süzülüp gelen çeşitli görüş, fikir ve meşrepler Anadolu'da hal hamur olmuş ve yeni bir terkiye kavuşmuştur.

Anadolu'ya gelenler sadece Yesevî ocağına bağlı muntazam Türkmen dervişleri değildi. Horasan Melâmetiyesinin ürünleri olan Kalenderilik ve Hayderilik gibi, Sünni mutasavvıfların şiddetle karşı çıktıkları zümreler de geldi. Bunların çoğu iktisadi zaruretle yola çıkmış tufeyli ve gezginci topluluklar şeklinde idi. Devrin kaynaklarında "İbahiler" ve "Zındıklar" taifesi diye anılan bu topluluklar, Türkmenlerin geniş toleransından istifade ile bâtını görüşlerini yayma imkânı buluyorlar, tasavvuf perdesi altında tahrir

ve fesada yol açıyorlardı. Bunlar XIII. asırdaki karışıklarda hep menfi tesir icra ettiler.

Bu cereyanlar, şeması çizilemeyecek kadar geniş ve karmaşık bir manzara arz ederler. O yüzden akla kararı ayırt edebilmek her zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü Harici-Batını karakterli mihraklar zamanla, saf ve Sünni tarikatler ile kendilerini aralarında bir münasebet kurma yoluna gittiler. Bulanık inançlarını, gerçek velilerin adında bir dereceye kadar gizlemeyi başardılar. Hacı Bektaş ocağı, gün oldu yolsuzlukların karargâhı olarak damgalandı. O devir Türk-lüğünün birer şanlı mücahidi olan Sarı Saltuklar, Geyikli Babalar, Ahiler Abdallar, Horasan erleri zaman oldu Batını-Hârici menfaatler tarafından sahiplenilir oldular.⁹ Bu zararlı zümreler halkı, dinin ve şeriatin kayıt ve külfetlerinden azade tutan tehlikeli bir hürriyet vâdedip, haramlara mübah gözüyle baktıkları için, basit halk tabakaları arasında zaman zaman taraftar buldular.

Özellikle son devir Selçuklu Anadolu'sunda gerek iç gerek dış kaynaklı siyasi ve sosyal sıkıntılar sebebiyle huzursuz bir cemiyet vardı. İşte bu sırada Batını-siyasi ve ibahî bir kızılbaşlığa temayül arttı. Babailer isyanı ve Köseadağı yenilgisinden sonra, fütuhât devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri yerine, ülkeyi sarmış başı boş ve isyancı, derviş kılıkli bir topluluk görülür. Ancak bütün bu olumsuz gelişmeler, dinin ve tasavvufun eseri olmayıp, bir takım idarî yanlışlıklar ve istilalar sonucu doğmuş sosyal dengesizliklerin eseridir.

Manevi Fetih

1071 Malazgirt Zaferi'yle Anadolu'nun kapıları Türklere tamâmen açılmış sayılır. Ancak bir ülke sadece askerî güçle elde edilemez. Büyük İskender Hindistan içlerine kadar askeriyle gitti, ama onun ölü-

(8) Fiğlalı, a.g.e., 102-103.

(9) Samiha Ayverdi, *Türk Taribinde Osmanlı Asırları*, I, 69-70, İstanbul 1975.

münden sonra geride bir şey kalmadı. Şu hâlde asıl fetih, ülkeyi fert fert insanıyla kazanabilmektir. İşte burada gönül adamlarına büyük iş düşer.

Anadolu Türklüğü, yeni vatana büyük bir inanmışlar ordusu hâlinde yürüdü. Bu halkın yeni coğrafyada, yeni bir Türklük hâlinde yerleşip gelişmesinde mânevî ve medenî vazife gören en mühim kuruluşlar, tarikatlerdi. Tarikatler Anadolu halkının, heyecanlı bir iman çevresinde toplanıp, coşkun bir mânevî hayat yaşama ihtiyacını karşıladı.

Tasavvuf düşüncesi, daha Ahmet Yesevî'den beri Türk boylarını etkisine aldı. Asya'dan Anadolu'ya gelen akıncı zümrelerin büyük çoğunluğu, Yesevî ocağından yetişmiş veyâ onun etki alanında bulunmuş kimselerdi. Bunlar bâzan ordulardan evvel sınır bölgelerinden içeri girip oraları âdetâ fethe hazır hâle getirdiler.

Bu şekildeki derviş zümreleri ve tarikatler, sâdece ellerinde asâları, sırtlarında abâları diyar diyar dolaşıp halka tasavvuf heyecânı aşıl原因an dervişlere sâhip değildi. Bu ilk asırların Anadolu dervişleri, yeni yurdun fethinde aktif bir vazife gördüler. Dervişler fetih ve istilâ orduları önünde "baş açık ayak yalın" yürüyerek ve herhangi bir maddî zırha ihtiyaç duymadan, tamâmiyle iman akıncıları hâlinde yalın vücut yalın kılıç harbettiler. *Dânişmendname* isimli fetih ve gazâ kitabında şöyle yazar: "Baş açık ayak yalın nice derviş en önde yürüdüler. Ellerinde altın başlı bayrak tutuyorlar, dillerinde her an Allâh'ın adı bulunuyordu..."¹⁰

Bu duyuş ve inanışın temsilcileri olan Selçuklu hükümdarları, Bizanslıları Anadolu'dan attılar ve cihad idealini gerçekleştirdiler. Gaziyân-ı Rum'un bir yağma için değil, Allâh'ın adını yüceltmek (İlay-ı kelimetullah) için gazada bulunmuş olmaları, Anadolu yerli halkının olumlu duygular beslemesine yol açtı. Bu fisebilillâh cihad ruhuyla; Abdâlân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum gibi

yüksek idealli, dinamik toplulukların da etkisiyle Anadolu'da dini ve fikri hayat bakımından verimli gelişmeler kaydedildi. Anadolu Selçuklu Devleti, dinî siyaset bakımından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun geleneklerine sadık kalarak Sünniliği ve Abbasi taraf-tarlığını korudu. Devlet nüfuzu altındaki şehirler dâima Sünni-Hanefi muhiti olarak kaldı. Buralardaki medreseler ve iyice çoğalan tarikatlar, umumiyetle bu temayülü muhafaza ve takviye ettiler.¹¹ Çok yaygın olan medreselerde Sünni ve kitâbi inanç sistemi hakimdi ve şehirler, buralardan yayılan inanç ve hayat görüşünün etkisindeydi.

Bununla birlikte Anadolu'da, yakın şarkın o devirdeki başka İslam merkezleriyle mukayese edilemeyecek derecede taassuptan uzak ve serbest bir fikir hayatı vardı. Başka yerlerde rahat edemeyen Muhyiddin Arabi, Anadolu'da büyük alaka ve hüsn-i kabul gördü. Onun eserleri, fikirleri ve Vahdet-i Vücut görüşü, sonraki nesillere Anadolu yoluyla, bilhassa öğrencisi Sadreddin Konevi vasıtasıyla taşındı.

Ahmet Yesevi ve tâkipçilerin, sâdece Anadolu'da etkili olmuş değillerdir. Onların Rumeli'deki tesirleri de dikkate değer. Göç eden zümreler arasında dinamik, cevval ve muhtevâlî bir topluluk vardır ki, bunlara Horasan Erleri, Alperenler, Kolonizatör Türk Dervişleri gibi isimler verildiği bilinmektedir. İşte bu insancıl, yapıcı ve son derece enerjik kimselerin, umûmiyetle "Yesevî" ocağından feyz aldıkları kabul edilir. Sarı Saltuk bunların Balkanlardaki en önemli temsilcisidir.¹²

Alperenler

Anadolu'nun fethi, Türkleşmesi ve İslâmlaşması, târihimizde çok önemli bir

(10) Bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 289-290, İstanbul, 1971.

(11) Bkz. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 95, Ankara, 1991.

(12) Bkz. Ebû'l-Hayr Rumi, *Saltuk-nâme I-III*, haz. Şükrü Halûk Akalın, KB yayını Ankara, 1987-1990; Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihi Dinî ve Efsânevi Unsurlar*, KB yayını, Ankara, 1987; Mehmet Demirci, "Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Rollerini ve Sarı Saltuk Örneği", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 61, Ankara, 2000.

hâdisedir. Bu hâdisenin isimsiz kahramanları olan dervişler, gaziler, mânâ erleri büyük hizmetler görmüşlerdir. Çok defa, düzenli ordulardan evvel gelip toprağa yerleşmeye çalışmışlardır. Özellikle uç bölgelerini seçmişler, kondukları yerleri imar ve inşa etmişler, bağ bahçe yetiştirmişler, uygun yerlere değirmenler yapmışlardır. Buldukları bölgeler içerilerde kalmaya başlayınca, daha ötelere, yeni uclarda zâviyeler açmışlardır. Bu zâviyeler, o çevre için bir insanlık ve medeniyet ocağıdır, bir sığınaktır. Gelen gidenlerin bir kaç gün rahatça barınabilecekleri misâfirhânedir. Bu misâfir edişte din ve milliyet ayırımı yapılmaz.

Bu merkezlerde gündelik işler ve dünyevî faaliyetler yanında asıl olarak olgun insan yetiştirmek, çevreye iyi örnek olmak üzerinde durulur. Aynı zamanda fetihlere bilfiil katılmak üzere muhârip insanlar yetiştirirdi. Anadolu'nun hemen her bölgesinde, bu yapıcı insanlara âit tekke ve zâviye kalıntıları, onların hâtırasını taşıyan köy isimleri hâlâ yaşamaktadır.

Alperen veya gazi derviş denen bu esrarengiz tipler, isimsiz kahramanlar olarak savaşlarda en ön saflarda bulunurlar, bu halleriyle orduya mânêvî güç verirlerdi. Onların olağan üstü menkıbeleri *Gazavâtname* türü eserlerde bize kadar ulaşmıştır. Bu idealist insanların bütün düşünceleri Allah'ın adını yüceltmek ve O'na bu duygular içinde kavuşmaktan ibâretti. Düşünceleri: "*Ne cân endîşesi ne nân ümidi/İki cibanda bir cânân ümidi*" idi.¹³

Târihî belgelere dayanarak belirgin şekilde onları isimlendirmek belki mümkün olmayabilir. Fakat onlara âit rûhu, mayayı, güzelliklerle dolu inanın dünyasını destanlarda, edebî eserlerde, menkıbelerde yakalamak mümkündür. İnsanımızın mânêvî-kültürel değerlerini ayakta tutan asıl bu inanışlardır. Mehmet Kaplan, Türk kültür ve medeniyetinde kendilerini Tanrı'ya adanmış ruh adamlarının büyük rolü olduğunu söyler ve şöyle ilâve eder:

"Her Türk şehrinde, hattâ kasaba ve köyünde bir veya birkaç velî yatar. Onlar ilk Hıristiyan devletinin beşiği olan Türkiye'de İslâmiyet'i yerleştirmişlerdir. Bu manevî kuvvet temsilcilerine halk büyük bir saygı duyar. Onlara âit pek çok efsâne ve kerâmet anlatılır. Toprağı bu nevî insanlar ve onların efsâneleri kutsallaştırır. Bundan dolayı onların târihî ve mânêvî fonksiyonlarını anlayan aydın, halk gibi değilse bile, kendine göre onlara değer vermelidir.

Batı medeniyeti, eski Türk velîlerinin kerâmetlerinden çok daha akıllı almaz, saçma hikâyelerden ibâret olan eski Yunan mitolojisine dayanır. XX. yüzyılın akılcı ve maddecî görüşüyle, Türkiye'yi asırlardan beri kutsallık duygusuyla yaşatan ve koruyan velîleri inkâr ve ihmal edersek, pek büyük bir şeyi kaybetmiş oluruz."¹⁴

Fikir ve Sanatta Tasavvuf

Fetihler ve yerleşme tamamlandıktan sonra, Anadolu'daki mânâ erleri ve Allah dostları mânêvî eğitimle birlikte kültür ve san'at alanlarına yönelmişlerdir. Bunların içinde pek çok isimsiz kahraman arasında, eserleriyle ebediyete kadar yaşayacak olanlardan bir kaçına işaret etmekte fayda vardır. Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri ordusu arasındaki mânêvî nüfûzu ile dikkati çeker. Ayrıca tarikat terimleri, âyin dilleri, sohbet, mukabele ve nefesleri hep Türkçe olduğu için, Bektaşiliğin Türk dilinin gelişmesi ve Türkiye Türkleri üzerinde büyük etkileri oldu. Aynı tesir Balkanlar'da da kendini gösterdi. Tekke şiiirimizin ve saz şairlerimizin zengin ilham kaynaklarından birisi Bektaşiliktir.

Mevlânâ Celâleddin, coşkun rûhu, sohbetleri ve şiiirleriyle Selçuklu Konyası'nda her sınıf insan üzerinde olgunlaştırıcı ve teselli verici bir rol oynamıştır. Moğol istilâsının yıldınlığı ve çeşitli sosyal sıkıntılar içinde

(13) Agah Sırm Levend, *Gazavâtname ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavâtname'si*, 254, Ankara, 1956.

(14) Mehmet Kaplan, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, 49, İstanbul, 1977.

bunalar Anadolu insanına dâimâ ümit ve iman aşılamıştır. Mevlevî tekkeleri ise buldukları yerlerde birer kültür ve irfan yuvası olmuşlardır. Mevlevîlik'te dînî mûsikî çok gelişmiştir. Mevlevî âyinleri zengin bir mûsikî eşliğinde icrâ edilirdi. Bu bakımdan Mevlevî dergâhları birer mûsikî konservatuvarı vazifesi görmüştür denebilir. Ayrıca bu tarikat mensupları arasında pek çok şâir yetişmiştir. Başka şâirler de Mevlevîlik'ten etkilenmiş veya ilham almışlardır. Mevlânâ'nın *Mesnevi*, *Fihî Mâfih* ve *Divân-ı Kebîr* gibi eserleri her devirde ellerden düşmeyen kitaplardır.

Yûnus Emre devri de Haçlı seferleri, Moğol baskınları, Bâbâî isyanları ve yerleşme sıkıntıları dolayısıyla huzursuzlukla dolu bir ortamdır. Bu olumsuz şartlarda insan malzemesinin dağılıp çözülmesini önleyen en önemli kurumlar tekkeler ve tarikatler olmuştur. İşte Yûnus Emre, devrinin tasavvuf inancı ve düşüncesini, büyük bir kudret ve belâgatle dile getiren şâir-âkâr şahsiyettir. Bunu sâde bir dille ve samimiyetle ifâde ettiği için tasavvuf esaslarını, ümîdî, sevgiyi ve hoşgörüyü geniş halk arasında başarıyla yaymıştır. "Her dem yeni doğarsız, bizden kim usanası?" diyen Yûnus Emre 700 yıldır olduğu gibi bugün de bizlere aynı ruh dinamizmini sunup durmaktadır. Çünkü onun şüirlerinde ölümsüz hakikatler terennüm edilmektedir.

Tasavvuf inancının zirve meselesi vahdet-i vücud inancıdır. Bu anlayış, kısaca kâinattaki her şeyi, Allah'n isim ve sıfatlarının birer sûrette tecellisi kabul eder. Onun için, her şey değerlidir, mübârektir. "Yaradılmışı severiz Yaradandan ütürü" sözlerinin dayanağı bu inanıştır. Bu görüşün başlıca temsilcisi olan Muhyiddin Arabî, başka İslâm ülkelerinde rahat edemediği halde Anadolu Selçuklu coğrafyasında iyi bir kabul görmüştür. Aynı anlayış Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi dönüşünde Şam'da İbn Arabî'nin metruk durumunda bulunan kabri üzerine bir türbe inşâ ettirmiştir.

Sayılan şahısların ve benzerlerinin en önemli hizmetleri, mevcut insan malzemesini eğitip olgunlaştırmak olduğu kadar, onların ruh sağlıklarını güçlü kılmak olmuştur. Bu sâyededir ki, yıkılan Anadolu Selçuklularından sonra, kurulmakta olan Osmanlı Devleti'ne inanmış, idealist ve dinamik fertler devredilmiştir. Böylece Osmanlı güçlü temeller üzerinde yükselmiştir.

Ahiler

Bu intikal döneminde Ahî zâviyeleri bilhassa dikkati çeker. Osman Gazi'ye en büyük mânevî desteği ve kızını veren Edebâli bir Ahî şeyhidir. Ahîlik kuruluşları, meslek-tasavvufî teşekküller olarak, mensuplarını hem mânen eğitmiş, hem de alanlarında yetiştirmişlerdir. Ahîliğin dayandığı tasavvufî temel "fütüvvet"tir. Fütüvvet yiğitlik, kahramanlık, cömertlik, diğergâmlık, şefkat ve tevâzu gibi çok zengin mânâları içinde bulunduran bir kavramdır. Ticârî ve sinâî hemen her meslek zümresi bir ahî zâviyesi çatısı altında teşkilâtlanmış, böylece ekonomik hayâtın düzgün işlemesi sağlanmıştır. Bu kurumda mesleğin başındaki kişi hem alanın uzmanı, ustası; hem de çırağının dînî-mânevî eğitimini üstlenen kimsedir. Bu teşkilât mensupları, yaptıkları işi "kullardan önce Allah'a beğendirmek" düşüncesiyle hareket ettikleri için, daimâ sağlam, hîlesiz ve kaliteli mâmuller ortaya koymuşlardır. Buna uymak istemeyenler ise Ahîliğin kendi iç disiplini ile yola getirilmişlerdir.

İlk Osmanlı sultan ve padişahları Ahîlik an'anesi içinde yetişmiş ve bunu devam ettirmişlerdir. Ayrıca hemen her padişah, Selçuklu'dan beri devam edip gelen meşayih ve sufilere olan saygı geleneğini aynen sürdürmüşlerdir. Padişahların bir çoğunun devirlerinin tasavvuf büyükleriyle çeşitli ölçülerde teması ve ilgisi bilinmektedir.

Tasavvuf ve tarikatlerin amacı, insanı eğitmek, ahlâkî olgunluğa yükseltmektir. Her insanın yaratılışında kibir, gurur, çekeme-
mezlik, bencillik, çıkarıcılık gibi bir takım olumsuzluklar vardır. Bunlar yok edilmediği takdirde, insan bayağılaşır. Tasavvuf sistemi, denenmiş bir takım metodlarla insanın içindeki menfi unsurları törpüleyip, yerlerine

müspetlerini koyarak güzel ahlâkı sağlamayı amaçlar. Ayrıca nefsin esâretinden kurtulan insan, bir takım rûhî-mânevî açılım ve fetihlere de imkân bulur. Böylece çeşitli güzel san'at verimleri ortaya çıkar. Tarihimizde iyi ve düzgün işlediği devirlerde, tasavvuf kurumları olan tekkeler ve tarikatler bu hizmeti başarıyla ifâ etmişlerdir.